

УДК: 32.019.52

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЯК СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Леся Балущька

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: k_polit@franko.lviv.ua*

Стаття присвячена методологічним аспектам дослідження проблеми місця та ролі феномену громадської думки в суспільно-політичному житті, починаючи з витоків формування та функціонування цього явища, його становлення як важливого соціально-політичного інституту демократичного суспільства та як способу інституціалізації демократії в сучасній Україні. Визначено специфіку поняття «громадська думка». Розглянуто процес інституціалізації в цілому, а також взаємовплив та взаємозв'язок становлення соціально-політичного інституту громадської думки та процесу інституціалізації демократії.

Ключові слова: громадська думка, демократія, політичний інститут, процес інституціалізації, канали вираження громадської думки, інформаційний простір.

Питання громадської думки було предметом зацікавлення у різні історичні епохи. Тлумачення цього поняття розглядалося мислителями та науковцями різних часів залежно від державного устрою країни, відповідно до політико-ідеологічних умов й особистісних вподобань й теоретичних доробків мислителів та науковців. З плином часу громадська думка та її означення поступово уніфікуються, еволюціонувавши від первісних спрощених тлумачень до класичного усталеного розуміння як самого поняття так і механізмів його формування. У демократичних суспільствах громадська думка набуває суспільного значення, здатна вільно формуватися й впливати на процес прийняття політичних рішень. Громадська думка стає своєрідним індикатором демократизму, її розвиток та повноправне функціонування слугує критерієм визначення розвитку демократії, з одночасним подальшим становленням та закріпленням останньої. Формування громадської думки – чи не найактуальніше питання сучасної політичної практики, надто у перехідному українському суспільстві, де основними трансформаційними чинниками становлення громадської думки мають стати комунікативні, політико-ідеологічні та соціокультурні перетворення у свідомості громадян.

Становлення громадської думки як важливого соціально-політичного інституту залежить від ряду передумов та факторів, важливим серед яких є вплив технологій засобів масової комунікації (ЗМК), які часто перетворюються на інструмент маніпулювання свідомістю громадян у руках політичної верхівки суспільства. На сьогодні сформувався стійкий попит на дослідження, вивчення, стан

та динаміку громадську думки. У наукових колах, рівно ж як і серед користувачів результатами соціологічних опитувань із вивчення громадської думки, часто виникають сумніви щодо автентичності зроблених висновків. А відтак, все частіше лунають закиди на адресу громадської думки, як явища, що носить у своїй основі наперед задану модель, може бути штучним продуктом, твореним на замовлення, одночасно викривляти результати досліджуваної картини несвідомо, зважаючи на ряд прорахунків під час опитування.

Актуальність теми зумовлена зтяжним перебуванням сучасного українського суспільства в процесі демократичних трансформацій та одночасно становленням громадської думки як соціально-політичного інституту й пояснюється необхідністю теоретичного обґрунтування самого явища громадської думки, розгляду сформованої методологічної бази щодо різноманітності підходів до трактування громадської думки, а також продиктована потребою пошуку відповідного методологічного інструментарію для побудови цілісного уявлення про громадську думку як важливого соціально-політичного інституту та способу інституціалізації демократії в сучасній Україні.

Метою даної статті є аналіз громадської думки як соціально-політичного інституту, дослідження особливостей функціонування громадської думки в Україні, розгляд основних каналів її вираження та здатність громадської думки бути способом інституціалізації демократії.

Основні методологічні підходи до трактування громадської думки в основному залежать від історичного періоду, рівня політичної та соціальної зрілості відповідного суспільства, а також базуються на особистих спостереженнях та емпіричних дослідженнях теоретиків відповідної галузі. Б. Грушин у своїй праці «Мнение о мире и мир мнений» навіть піддає сумніву «можливість вести мову про визначення громадської думки взагалі, про певну її абстрактну дефініцію, яка була б однаково правильною стосовно всіх епох і суспільств, для всіх випадків» [2, с. 63].

Досі в науковій літературі точаться дискусії щодо передумов та процесу виникнення громадської думки, що так само має вплив на різноманіття інтерпретацій поняття. Так, російський дослідник М. Горшков зауважував, що поняття громадської думки може виступати у різних ракурсах: як духовне явище (оцінка), як місток від духовного явища до практичного та як поведінка» [1, с. 174 – 175]. Загалом існує кілька підходів, які пов'язують виникнення громадської думки з певним етапом розвитку суспільства.

Так, існує погляд, що громадська думка виникає разом з появою первісної суспільної організації, адже процес виникнення громадської думки характеризується оцінкою людьми предмета їхньої уваги, проявом інтересу людей до об'єкта думки, звернення їх до певних джерел інформації про нього, а також вироблення індивідуальних суджень, визначення стосовно нього особистої думки. Оскільки громадська думка завжди і передовсім пов'язана з оцінкою людьми того чи іншого процесу чи явища, то саме соціальна оцінка полягає в тому, що суб'єкт визначає відповідність об'єкта тим критеріям, які він висуває. Інша річ, що соціальні оцінки можуть мати різний ступінь раціональності і це якраз залежатиме від рівня розвитку суспільства, певного історичного періоду.

Появу громадської думки пов'язують також з розвитком капіталізму та розширення політичної участі громадян. Тут процес формування громадської думки

відбувається внаслідок суспільної трансформації – переходу з одного стану в інший, часто – якісно відмінний, за допомогою ряду механізмів, які є сукупністю елементів та їх відносин.

Прихильники третього підходу щодо виникнення громадської думки вважають останню феноменом ХХ ст. Стрімке поширення альтернативних джерел інформації, інтенсивний розвиток засобів масової комунікації, непересічна роль Інтернету – все це найвпливовіші і чи не єдино значущі чинники, які формують громадську думку. За таких умов окремим стабілізатором виступає високий рівень зацікавленості людей об'єктом думки, глибока інформованість і знання про нього, а також їх переконання у правоті своєї думки. Тут відбувається певна взаємодія між ЗМК, які здатні продукувати чи викристалізувати громадську думку і самою громадськістю, яка сприйматиме чи не сприйматиме цю думку, вноситиме до неї певні корективи чи зовсім відкине.

Дослідження громадської думки має практичне значення, однак, слід зробити наголос на її теоретичній цінності. Існує порівняно невелика кількість досліджень, присвячених проблемам громадської думки (П. Бурдьє, У. Липпман, Е. Ноель-Нойман, Г. Тард, П. Шампань, В. Аникеев, Д. Гавра, М. Горшков, Б. Грушин, В. Коробейников, Дж. Цаллер, І. Бекешкіна, О.Вишняк, Ю. Гаврилечко, А. Колодій, Б. Кухта, Ю. Левада, В. Оссовський, В. Кушерець, Л. Леонтьєва, В. Набруско, І. Набруско, У. Стефанчук, Ю. Сурмин, В. Шевченко та ін.), тож необхідними є уточнення та узагальнення суті поняття «громадська думка», її функціональних можливостей як соціально-політичного інституту в процесі становлення демократії.

В останній час в Україні все більше уваги приділяється громадській думці в контексті аналізу масових суспільно-політичних настроїв та електоральної поведінки, проявів національної самосвідомості й патріотизму, а також фінансово-економічних проблем – безробіття, інфляції, шляхів та пропозицій виходу з фінансово-економічної та політичної кризи. «Державно-політичне буття реалізується передусім в інституційній формі. З методологічного погляду важливо розмежувати особливості інституціоналізації у розвинених демократичних суспільствах та в тих, що здійснюють перехід до демократії. Як відомо, принципи реалізації демократії в усіх країнах світу мають спільні риси, але для виваженішого теоретичного визначення особливостей інституціоналізації демократії аналіз необхідно здійснювати з урахуванням тієї стадії розвитку, на якій у даний час перебуває те чи інше суспільство» [4, с. 18].

Потенціал громадської думки, як органу соціального контролю, регулятора суспільно-владних відносин може реалізовуватися залежно від рівня його інституціоналізації. Для перехідного українського суспільства це є вагомим проблемою. Адже, в умовах тоталітарного режиму, громадська думка існує лише в якості стану суспільної свідомості, формується керівною верхівкою і не є політичним інститутом, з яким пов'язані такі поняття як цінності, норми, усталені та повторювані правила, соціальні символи, певні феномени громадянської та політичної культури, що впливають на регуляцію суспільно-політичних відносин. Говорячи про процес інституціоналізації громадської думки, маємо на увазі існування в державно-політичному житті певної стійкої організаційної структури, з закріпленими щодо неї нормами, правилами поведінки, конкретними шаблонами діяльності у цій структурі, визначеними критеріями участі (чи неучасті) в ній, повноцінне функціонування якої здатне здійснити якісні перетворення у сфері демократії, сприяти її інституціоналізації.

Процес інституціалізації громадської думки в Україні носить складний та багатоманітний характер і залежить від активної трансформації українського суспільства: від моноцентричного тоталітарного до розвинутого громадянського, але якраз саме від нього залежить ефективність іншого процесу – інституціалізації демократії.

Чи не найголовнішим критерієм розвитку демократії можна вважати процес і результат відносин влади та її структур, органів державного управління з громадською думкою, адже чим активніше і повніше влада задовольняє потребу громадськості в проявах активної участі суспільно-політичного життя, творення демократичних процесів, тим вона вважається більш демократично спрямованою і такою, що прагне відповідних перетворень.

В сьогоденних реаліях, коли Україна декларує своє перебування на етапі розбудови демократичного суспільства, українська влада дедалі активніше мала би звертатися до громадської думки, зважати на її прояви, використовувати громадську думку під час прийняття управлінських рішень. Відтак, беручи за основу громадську думку як чинник існування демократичного режиму та як спосіб інституціалізації демократії, можна дати оцінку нинішньому стану розвитку демократії в Україні, а також спрогнозувати, який вплив у подальшій перспективі демократизації політичного життя в Україні матиме громадська думка. Для цього необхідним є розглянути основні канали вираження громадської думки в сучасних умовах та їхнє функціонування.

Найперше – це так звана пряма демократія, яка здійснюється через участь громадян у виборах та референдумах. Статтею 71 Конституції України «Виборцям гарантується вільне волевиявлення». І якщо виборчий процес в Україні часто називають перманентним, то стосовно референдумів, що проводяться з метою забезпечення народовладдя й особистої участі громадян у керуванні державними справами, – ситуація діаметрально протилежна: за майже 20-ти річчя незалежності України було проведено всього два загальнонаціональні референдуми. Участь у мітингах, протестах, походах, акціях, демонстраціях та страйках також належить до одного з каналів вираження громадської думки. Слід зауважити, що в останній час практика проведення різноманітних акцій привертання уваги до проблеми, а також протестних заходів, демонстрацій та зборів значно поживилася у порівнянні з попередніми роками. Інша річ, який вплив вони мають на проведення управлінської діяльності тими органами влади до яких звертаються і яким показують свою позицію.

Що ж до засобів масової інформації як каналу артикуляції громадської думки, то існує тісний взаємозв'язок медіа-ресурсів та громадської думки, які часто доповнюють і зумовлюють один одного. «Інформаційний простір є середовищем, в якому реалізується державна політика, приймаються державні рішення, діє механізм управління суспільством, формується та функціонує громадська думка. Саме інформаційний простір забезпечує умови для участі громадян у прийнятті важливих для суспільства рішень, визначається рівень доступності правової інформації для окремих категорій осіб. І від того, наскільки він розвинений, значною мірою залежить і відкритість суспільного устрою» [3, с. 219].

Ще одним специфічним каналом висловлення громадської думки є лобізм. Сьогодні про лобізм в Україні говорять нечасто, а коли й згадують, то в досить таки негативному контексті, прирівнюючи до корупційних дій. Щоправда, для розвитку

демократії, надто в Україні, лобізм відіграє одну з передових ролей. «У країнах розвиненої демократії парламентське лобі набуло контурів повноцінних лобістських інституцій, які здійснюють «просування» законопроектів через органи влади. Усі процеси впливу на прийняття державних рішень прозорі легалізовані, а повноваження лобістських груп чітко регламентовані законодавством. Звичайно, і у «них» є проблеми, але головне у тому, що від конкуренції лобістських груп за певними правилами, виграє суспільство в цілому» [5, с. 5].

На сьогодні в Україні, хоча й існує вже певна напрацьована схема лобіювання у парламенті інтересів чималих бізнесових груп, відповідні відносини так і не врегульовані на законодавчому рівні. Крім цього, лобіюванню могла би сприяти мажоритарна система парламентських виборів, за якої, окремий депутат-мажоритарник міг би лобіювати інтереси виборців зі свого округу. В умовах пропорційної системи такими привілеями можуть здебільшого користуватися голови фракцій та наближені до них особи.

І насамкінець, такий спеціальний канал вираження громадської думки як соціологічне опитування, надто в українських реаліях, заслуговує на деталізацію. За останній час в Україні пошквалилася діяльність різноманітних соціологічних центрів та служб, які особливо розвивають свою активність у передвиборчі періоди і дещо втихомирюються у період між виборами. Щоправда, основні теми різноманітних дослідницьких центрів з опитування та вивчення громадської думки не завжди і не в основному пов'язані саме з виборами та прогнозуваннями їх результатів.

Часто у міжвиборчий період можуть з'являтися нові соціологічні кампанії, так звані – кишенькові, які працюють на замовлення певних політичних сил. Критерієм їхньої ефективності є правдивість та відповідність реаліям власне тих висновків, до яких вони приходять під час вивчення громадської думки. Недобрросовісні соціологічні проекти так само швидко зникають з публічної площини, як і раптово там з'являються. Існують також віртуальні соціологічні академії, центри, фонди, яких реально не існує, і які не проводять жодних соціологічних опитувань. Лише порівняно невелика кількість українських центрів опитування та вивчення громадської думки сприймаються незалежними, такими, що не працюють на замовлення, а відображають реальні картини громадської позиції з тієї чи іншої теми дослідження. На ринку соціологічних досліджень вже тривалий час «тримають» марку високої якості «Український центр економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова», «Інститут соціології НАНУ», «СОЦІС, Центр соціальних та політичних досліджень», «Український інститут соціальних досліджень», Research & Branding Group® маркетингові, соціологічні та політичні дослідження, Всеукраїнська соціологічна служба, Фонд «Демократичні ініціативи».

Популярними та успішно функціонують та користуються довірою в областях України також регіональні центри політичних досліджень (ЦПД), що працюють при відповідних університетах, приміром, у Львові, Тернополі, Донецьку, Дніпропетровську. Як структурний підрозділ Запорізького національного університету працює Центр незалежних соціологічних досліджень. Варто також назвати професійні регіональні соціологічні структури такі як Центр «Соціоінформ» (Львів), Центр «Соціополіс» (Дніпропетровськ), Центр «Соціоінформ» (Дніпропетровськ), «Українське демократичне коло» (Київ), Службу «Український барометр» (Київ).

В сучасній Україні розвиток інституційної складової демократії, суть якого полягає в утвердженні, здоровому функціонуванні та взаємодії демократичних інститутів, здатне справити вплив і на становлення інституту громадської думки. Адже, лише інституціолізована громадська думка, що стала певним повторюваним, усталеним, легітимованим явищем із сукупністю необхідних ознак, норм, правил і процедур, може бути способом інституціалізації демократії. Остання ж, у свою чергу, чинить зворотній вплив на становлення соціально-політичного інституту громадської думки: з розвитком демократії створюються позитивні умови для функціонування громадської думки.

Як важливий механізм і спосіб інституціалізації демократії, громадська думка в Україні має усі шанси на розвиток у найближчій перспективі, однак це значною мірою залежить як від активності самих громадян, організованих суспільних груп інтересів, лобі чи груп тиску, подальшого ініціативного формування громадянського суспільства, так і від суб'єктів державного управління, їхнього бажання та потреби прислухатися до думки громадян й враховувати запити, інтереси останніх у своїй діяльності.

Говорячи про громадську думку як складову процесу інституціалізації демократії в сучасній Україні мусимо ще раз зауважити, що становлення демократії в Україні як пострадянській країні – є складним і суперечливим та докорінно відрізняється від утвердження демократії в інших країнах з демократичними перетвореннями західного зразка. Відповідно ж якість та ефективне функціонування громадської думки як соціально-політичного інституту в сучасних українських умовах залежатиме від рівня демократизації суспільства і, таким чином, матиме зворотній вплив на процес інституціалізації демократії в Україні.

Список використаної літератури:

1. *Горшков М.* Общественное мнение : История и современность / М. Горшков. – М. : Политиздат, 1988. – 325 с.
2. *Грушин Б.* Мнение о мире и мир мнений / Б. Грушин. – М. : Политиздат, 1986. – 313 с.
3. *Гриценко О.* Природа інформаційного суспільства та розвиток світового ринку мас-медіа / О. Гриценко // Вісник Львів. ун-ту. – Серія журн. – 2009. – Вип. 32. – С. 214–222.
4. *Козьма В.* Трансформація політичних інститутів в умовах демократизації / В. Козьма // Віче. – 2008. – № 2. – С. 18–20.
5. *Кухар І.* «Коридорний» лобізм. Чи може в Україні бути інакше? / І. Кухар // День. – 2002. – № 109. – 19 червня. – С. 5.

*Стаття: надійшла до редакції 27.05.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

**THE PUBLIC OPINION AS A COMPONENT OF THE DEMOCRACY
INSTITUTIONALIZATION PROCESS IN MODERN UKRAINE****Lesya Baluts'ka**

*L'viv National Ivan Franko University
Institute of Philosophy, Department of political science
Universytets'ka Str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: k_polit@franko.lviv.ua*

The article was devoted to the methodological aspects of investigation of the problems of the place and the role of a public opinion in the public and political life, beginning from the sources of this phenomenon formation and functioning, its establishment as an important socio-political institution of the democratic society and as a mean of democracy institutionalization in modern Ukraine. The specificity of the concept "the public opinion" was determined. The process of institutionalization had been considered as a whole, as well as interaction and interrelation between the formation of the socio-political institution of the public opinion and the process of democracy institutionalization.

Key words: a public opinion, a democracy, the political institution, the process of institutionalization, channels of public opinion expression, an information space.

**ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОЦЕССА
ИНСТИТУАЛИЗАЦИИ ДЕМОКРАТИИ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ****Леся Балуцкая**

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко
Философский факультет, кафедра политологии
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: k_polit@franko.lviv.ua*

Статья посвящена методологическим аспектам исследования проблемы места и роли феномена общественного мнения в общественно-политической жизни, начиная с истоков формирования и функционирования этого явления, его становления как важного социально-политического института демократического общества и как способа институционализации демократии в современной Украине. Определена специфика понятия «общественное мнение». Рассмотрен процесс институционализации в целом, а также взаимовлияние и взаимосвязь становления социально-политического института общественного мнения и процесса институционализации демократии.

Ключевые слова: общественное мнение, демократия, политический институт, процесс институционализации, каналы выражения общественного мнения, информационное пространство.